

Het Nederlandse plein in internationaal perspectief

Nuchtere Nederland kent geen monumentale uniforme pleinen

Waarom wordt Nederland niet zoals Frankrijk, Spanje en Italië als een pleinenland gekenmerkt? Er wordt zelfs beweerd dat wij helemaal geen mooie pleinen bezitten! In het boek 'Pleinen in Nederland' toont Ben de Vries het tegendeel aan. Licht het aan de klimatologische omstandigheden, of aan de mentaliteit van de bevolking? Het uitbundige zuiden versus het nuchtere noorden? Onze medewerkster **Anne Karine Lemstra** geeft een historisch overzicht en maakt een internationale vergelijking.

Hierbij wordt duidelijk dat er een aantal essentiële verschillen zijn met betrekking tot andere landen. Dit is gedeeltelijk te verklaren door externe factoren, maar vooral ook door de aard van ons volk.

Pleinen zijn er in overvloed in Nederland. Vele vinden hun oorsprong in de Middeleeuwen, toen er behoefte kwam aan ruimten voor bijeenkomsten en markten. Wat er aan deze Middeleeuwse pleinen vaak ontbreekt ten opzichte van Zuid-Europese is het uniforme karakter van de aanleg. In veel middeleeuwse provinciale steden in het zuiden bevindt zich in het centrum van de stad een rechthoekig plein, omgeven door arcades als bescherming tegen de felle zon. De toegangen liggen in

hoekige pleinen, zoals in *Gouda* en *Den Bosch* en rechthoekige als in *Harderwijk*. Men treft verbrede straten (*Leiden*) en onregelmatig gevormde markten (*Den Haag*). In sommige gevallen was de nabijheid van water een van de bestaansredenen van een marktplein. De aangevoerde goederen werden bij de markt uitgeladen, gewogen en verhandeld. Dit betekende, dat een van de pleinvallen ontbrak, waardoor er al veel minder uniformiteit is. Daarbij komt dat de middeleeuwse gevels voor een groot deel van hout waren, hetgeen betekende dat de gevels in latere eeuwen eenvoudig werden veranderd in stenen gevels met heersende stijlenmerken. Vooral in de welvarende 17de en 18de eeuw kregen vele panden nieuwe

geen uitzondering op de rest van Europa. De oorsprong is in veel gevallen gelijk; alleen het uiterlijk is anders.

Place Royale

Het monumentale plein, zoals dat in Frankrijk zijn hoogtepunt bereikte in de 17de en 18de eeuw kennen we in Nederland niet. Dit pleintype wordt gekenmerkt door een geometrische plattegrond, monumentale, uniforme bebouwing en meestal een middelpunt dat wordt gevormd door een beeld van een vorst, beroemd persoon of fontein. De vorm komt voort uit de *Renaissance* en bereikt als *Place Royale* haar hoogtepunt in het classicistische Frankrijk. Het eerste voorbeeld werd in 1536 ontworpen door *Michelangelo Buonarroti* (1475-1564): het *Piazza del Campidoglio*, het *Capitool*, in *Rome*. Michelangelo voorzag dit op een heuvel gelegen plein aan drie zijden van nieuwe gevels, waardoor een uniforme bebouwing ontstond. De verhoudingen van de gevels waren gebaseerd op het beeld van *Marcus Aurelius*, dat midden op het plein werd geplaatst. De sterke eenheid van standbeeld, bebouwing en trapeziumvormige plattegrond maakt van dit plein het eerste en het beste voorbeeld in dit type. Vooral in de 18de eeuw was het *Capitool* de grote inspiratiebron voor menig plein.

In de 17de eeuw diende het *Capitool* in Frankrijk als voorbeeld voor de *Place Royale*, dat voor het eerst door *Henri IV* in Parijs werd toegepast: het *Place Dauphine* (1605-1614). Veel beroemder is echter het huidige *Place des Vosges* uit dezelfde tijd, dat echter pas in 1639 voorzien werd van een beeld van *Louis XIII*. De 'Place Royale' werd aangelegd ter verheerlijking van de monarchie en de koning. Centraal in het ontwerp staat het beeld van de vorst; bebouwing en plattegrond werden daarop afgestemd. De *Places Royales* liggen afgesloten van de grote verkeersroutes en vervullen voornamelijk een representatieve en residentiële rol. Tijdens de regeringsperiode van *Louis XIV* werd dit pleintype veelvuldig toegepast. De beste voorbeelden in Parijs zijn de *Place des Victoires* (1684) en het *Place Vendôme* (1699) en in *Dijon* het *Place Royale* (1686), alle drie ontworpen door de architect *Jules Har-*

Het Place Vendôme te Parijs naar een 19de eeuwse gravure.

Frankrijk op de hoeken en in Italië in het midden aan iedere zijde. Franse voorbeelden van dit plein zijn te vinden in *Libourne* en *Montauban*, beide uit de 13de eeuw.

In Nederland is de vorm van pleinen minder regelmatig. Er zijn drie-

gevels. Het is in Nederland dan ook zelden mogelijk een plein in zijn middeleeuwse vorm te aanschouwen, wat in zuidelijke landen vanwege de overwegende steenbouw veel vaker het geval is. Wat betreft de middeleeuwse pleinen vormt Nederland

douin Mansart (1646-1708).

Dit pleintype verspreidt zich vanaf de 17de eeuw over de rest van Europa. Met name Engeland werd een dankbare afnemer. Dit weerspreekt dan ook het argument dat pleinen in Nederland ontbreken vanwege het slechte klimaat. Bekende Engelse voorbeelden zijn *Covent Garden* (1621), *St. James Square* en *Kings Square*. In Madrid werd kort na de aanleg van het *Place des Vosges* het *Plaza Mayor* aangelegd, dat later werd voorzien van een beeld van de beeldhouwer *Pietro Tacca*, die ook

Het plein te Den Haag. (dia Aga v.d. Klooster)

het beeld voor het *Place Dauphine* in *Parijs* vervaardigd had.

In de 18de eeuw, tijdens de regering van *Louis XV*, ontwikkelde dit pleintype zich tot een geïntegreerd deel van de stedenbouwkundige structuur. De aanleg werd meer als excuus gebruikt om de stedelijke structuur van de stad te verbeteren en te verfraaien. De beste voorbeelden hiervan zijn het *Place Royale* in *Bordeaux* (1735), *Place de la Concorde* in *Parijs* (1748) en de pleinen van *Nancy* (1750). Ze vormden het centrum van een stratennet, dat verschillende delen van de stad met elkaar verbond en de gesloten middeleeuwse stad beter toegankelijk maakte. In veel Europese landen vond eenzelfde ontwikkeling plaats. Zo werd in *Kopenhagen* de *Amaliënborg* (1749) aangelegd die het uitgangspunt vormde voor de ontwikkeling van een hele stadswijk. In *Lissabon* werd na een aardbeving een groot deel van de stad herbouwd volgens een strak geometrische patroon.

Nieuwe Markt

De *Place Royale* werd in Nederland niet overgenomen. Alhoewel de ruimte er in principe wel was. Sinds de Reformatie werd een groot aantal voormalige kloosters afgebroken en kwam de grond vrij, die vaak in of nabij het centrum van een stad was

gelegen. Deze ruimten werden echter meestal in de middeleeuwse traditie omgevormd tot marktplein (*Middeburg*, *Harderwijk*, *Kampen*). In Rotterdam werd in 1650 de *Nieuwe Markt* aangelegd op de plaats van het oude *Agnietenklooster*. In *Den Bosch* werd na de sloop van het begijnhof een exercitieplaats voor het legioen aangelegd; de *Parade* (1749). Geen van deze pleinen werd echter voorzien van een monumentale uniforme bebouwing. Waarom? In de eerste helft van de 17de eeuw werden de nieuw aangelegde pleinen zoals gezegd bestemd als marktplein. Met het wegvallen van de Rooms-Katholieke kerk en het ontbreken van een absolute monarchie verviel bovendien het nut tot het aanleggen van representatieve pleinen. De nuchtere, handelsgerichte *Republiek* had meer behoefte aan handelsruimte. Hier bouwde men op kleinere schaal en in overeenstemming met de bodemgesteldheid; een assenstelsel met monumentale pleinen en bebouwing was in Amsterdam en andere steden niet alleen onuitvoerbaar maar ook ondenkbaar. In Amsterdam waren de nieuwe grachtengordels de plaats waar de rijke kooplui zich vestigden; zij hadden geen behoefte aan prestigieuze pleinen.

19de eeuw

In feite heeft de ontwikkeling hier twee eeuwen stil gestaan. In de 17de en 18de eeuw vonden er zeker stadsuitbreidingen plaats, maar op totaal andere wijze. Misschien gaat dit samen met de ontwikkelingen binnen de architectuur. Alhoewel in Nederland het classicisme zich wel degelijk ontwikkelde, week deze qua schaal, vormentaal en materiaalgebruik af van de omliggende landen. De invloed van Frankrijk op Engeland is bijvoorbeeld veel groter geweest.

In Nederland werden pas in de 19de eeuw monumentale pleinen aangelegd, voornamelijk in de nieuwe stadsuitbreidingen. Een voorbeeld hiervan is het *Plein 1813* in *Den Haag*, dat in 1857/8 werd aangelegd, maar waarbij de monumentale architectuur grotendeels ontbreekt. Het plein wordt omgeven door villa's, die grotendeels door bomen worden afgeschermd van het plein. Dergelijke 19e eeuwse pleinen werden echter wel op de 18de eeuwse Franse classicistische ideeën gebaseerd.

Functionaliteit voorop

Het ontbreken van het monumentale, uniforme plein is waarschijnlijk een van de redenen waarom Neder-

land geen pleinenland wordt genoemd. Maar er zijn andere oorzaken. Veel pleinen zijn lange tijd verwaarloosd en vele worden gebruikt als parkeerplaats of verkeersknooppunt. Hierdoor verandert het karakter dermate, dat men het niet meer als een omsloten ruimte ervaart. Terwijl de indruk van geslotenheid en geborgenheid vaak een van de essenties van een goed functionerend plein is. Een ander probleem is de schaalvergroting van de bebouwing, die het plein overheerst en de 'toeschouwer' overdondert. Ook bij de aanleg van nieuwe pleinen is men zelden in staat die, van oorsprong cruciale geborgenheid en beslotenheid te creëren. Zo biedt het schouwburgplein in Rotterdam geen enkele eenheid; de bezoeker wordt nauwelijks in verleiding gebracht langer dan noodzakelijk op het plein te vertoeven.

Misschien is de stilstand in ontwikkeling de reden dat er in Nederland geen sprake is van een echte pleinentraditie. In onze geschiedenis heeft functionaliteit altijd een belangrijke rol gespeeld en een representatief plein heeft geen nuttige functie. Het is dus niet zo dat in Nederland pleinen ontbreken, zij zijn alleen minder monumentaal dan bijvoorbeeld in Frankrijk of Engeland. Afgezien van de vaak slechte staat en de verminkingen in de vorm van moderne winkelpuien en verkeerschaos is het niet redelijk om te stellen dat Nederland 'geen pleinen heeft'. Er is een duidelijk verschil, maar de Nederlandse architectuur is wat dat betreft in zijn geheel afwijkend; kleinschaliger en meer sober in detail en materiaalgebruik. Als de Nederlandse architectuur geaccepteerd wordt als een 'eigen' architectuur die weliswaar door het buitenland beïnvloed is, maar toch typisch Nederlands, dan moet ook de pleinarchitectuur als zodanig geaccepteerd worden. Hetgeen niet noodzakelijkerwijs betekent, dat ze in hun huidige staat aanvaard moeten worden. In veel gevallen zou een herwaardering van de oorspronkelijke functie als plaats voor bijeenkomst beslist op zijn plaats zijn.

Anne Karine Lemstra is kunsthistorica te Veen.